
Některé tendence ve vývoji vztahu Sever–Jih

Mesfin Gedlu

„Zdá se, že otázka vztahů Sever–Jih, zahrnující celou řadu ekonomických, politických a strategických konfliktů, bude v příštích desetiletích vytvářet půdu pro vznik mnoha konfliktů: pouze ropa a migrace jsou dostačující k vyvolání složitých střetů. V řadě zemí třetího světa vyvolává stres zaostalosti stále nové politické a sociální exploze – islámská hnutí, fragmentace států, jihoasijský šovinismus jsou jenom některými z nich. Dokud kapitalistický rozvoj nebude schopen zajistit masám světové populace ekonomické a politické vymoženosti vyspělých zemí nebo přiměřenou vyhlídku podobné prosperity, politické a sociální napětí ve třetím světě bude pokračovat.“

Fred Halliday¹

Situace

Restrukturalizaci mezinárodních vztahů lze hodnotit mimo jiné i z hlediska rozpadajících se či zrušených a nově vznikajících institucí v mezinárodním systému. V průběhu let 1989–1992 zmizel *druhý svět* v jednom z nejdramatičtějších společenských pohybů tohoto století.² Sovětská moc se rozpadla v důsledku své nelegitimní ideologie a narůstající neadekvátnosti své nekompetentní ekonomické a politické organizace. Její konec neznamenal pouze zánik obrovského státu s odpovídající politickou mocí, ale i diskreditaci jedné z nejdůležitějších ideologií, která hrála významnou roli při formování mezinárodních vztahů po několik desítek let. *Důsledkem toho se stalo všeobecné zavržení legitimacy politiky jedné strany a řízeného hospodářství jako cesty k rozvoji a k prosperitě.*

Kolaps sovětské moci ukončil ideologické soupeření a vojenskou rivalitu mezi dvěma supervelmocemi a odstranil bipolaritu jako hlavní strukturu určující mocenské vztahy, které dominovaly mezinárodnímu systému. Možnost jaderné či jiné formy střetnutí mezi hlavními mocnostmi světa je dnes mnohem nepravděpodobnější než např. před 25 lety. Novou situaci lze charakterizovat jako systém uspořádání mezinárodních vztahů, kde hlavní mocnosti světa jednomyslně podporují stejné nebo téměř stejné ekonomicko-politické principy, z nichž vycházejí při organizování a řízení své země a životů svých obyvatel.

Jedním z důsledků těchto jevů je zrychlující se upevňování významného postavení vítězů ve studené válce, označovaných v mezinárodním systému jako Západ. S touto skutečností souvisejí i procesy, které charakterizují vytvářející se vztahy mezi zeměmi světa na základě struktury *centrum–periferie*, obnovující se v mezinárodní ekonomice.³ Nahromadění politické a hospodářské moci umožňuje, aby se určité regiony vyvíjely jako bezpečné a všestranně zajištěné společnosti národů. Tři největší a nejsilnější regiony koncentrace moci v mezinárodním systému tvoří Japonsko a východní Asie, Evropská unie a Severní Amerika. Bezpečnost těchto regionů (center) je zaručena tím, že mezi nimi existuje v případě jejich sporů konsenzus o vzájemném neútočení, který je někdy podepřený i multilaterálními vojensko-ekonomickými paktů. *Vojensky tato centra stojí zády k sobě.* Proto také mohla vyhrát studenou válku; nepotřebovala navzájem soupeřit, a proto mohla snáze obstát proti sovětské vojenské a hospodářské konkurenci. Nyní nemají konkurenta a neohrožuje je žádná vojenská, hospodářská nebo ideologická síla stojící mimo ně. Vzhledem k tomu, že zaujmají dominantní postavení v mezinárodním systému, jsou nápadně koherentní a dobře institucio-

nalizovaná. Mají mnoho organizačních mechanismů a prostředků, potřebných k ovlivňování vývoje mezinárodních vztahů. Mohou tedy uplatňovat své společné normy a mechanismy bez vážných obav z jejich zamítnutí. Koordinují svou politiku na velmi vysoké úrovni a mnohem efektivněji než všechna ostatní seskupení států.

Tímto způsobem je možné v podstatě charakterizovat nový mezinárodní systém, který nahradil bipolaritu. Je to tedy systém, založený na struktuře a z ní vyplývajících vztazích centrum–periferie. Konec studené války zanechal jednu část této struktury, jmenovitě centrum, mnohem silnější než v minulosti.

Dalším významným rysem vyvíjejících se mezinárodních vztahů v postbipolárním období je skutečnost, že se nedaří zreformovat významné mezinárodní instituce, jejichž zvýšenou aktivitu přímo vyžaduje nový mezinárodní systém. OSN jako nejdůležitější mezinárodní organizace iniciovala v postkonfrontačním období v roce 1994 více než 25 operací týkajících se tzv. peacekeepingu, zatímco o šest let dříve jich bylo pouze jedenáct.⁴ V letech 1987–1991 OSN poměrně úspěšně zprostředkovala ukončení několika významných mezinárodně destabilizujících konfliktů: války mezi Irákem a Íránem (1988), občanské války v Salvadoru (1988), stažení sovětské okupační armády z Afghánistánu (1989), boje o nezávislost Namibie (1990), osvobození západních rukojmí v Libanonu, vytváření předpokladů k dohodám o ukončení konfliktu v Kambodži.⁵

Ve všech zde zmíněných případech nebylo třeba použít síly a OSN pod vedením generálního tajemníka je mohla vyřešit dohodou a dohledem na dodržování příměří mezi nepřátelými stranami. Podle kapitoly XV. článek 99 je Sekretariát generálního tajemníka jako výkonný administrativní úřad OSN oprávněn pouze upozornit Radu bezpečnosti OSN na případné problémy, které by podle jeho názoru mohly přivodit destabilizaci mezinárodního bezpečnostního systému (eskalace regionálního konfliktu, humanitární katastrofy).⁶ Avšak prostředky, nástroje a jiné donucovací prostředky, potřebné pro řešení podobné situace, jsou explicitně svěřeny do rukou Rady bezpečnosti OSN, která je může, ale nemusí přenechat Sekretariátu generálního tajemníka. A jak ukázal konflikt v Perském zálivu, může být generální tajemník vyloučen z podobného rozhodnutí o použití síly.⁷

Další problém spočívá ve skutečnosti, že zatímco OSN je kolektivní mezinárodní organizací, Rada bezpečnosti OSN, která de facto přijímá rozhodnutí o použití síly a jiných prostředků (sankcí a embarga), zůstává v rukou několika národních států, jejichž politické vize a zájmy odpovídají mezinárodnímu systému zavedenému v době studené války. Proto je dnes absurdní, že např. Velká Británie je stálým členem Rady bezpečnosti OSN s právem veta, zatímco Japonsko, Německo, Indie a další významné státy jimi nejsou. Proto také OSN navzdory své potřebnosti prožívá institucionální krizi. Přestože nová ideologická homogenita OSN umožňuje větší operativnost, jsou to právě přetrvávající institucionální nedostatky, jež jsou často příčinou jejího nezdaru.

Pokud musí OSN odvolat své mise ze Somálska, z bývalé Jugoslávie či z Rwandy, protože se na jejich příslušníky střelí, neznamená to nic jiného než zpochybňování myšlenky světové organizace jako globální záruky bezpečnosti a spolupráce mezi národy. S novým mezinárodním systémem se pro ni postupně ochlazuje nadšení, ale i politická vůle poskytovat jí materiální základnu a vybavit ji potřebnými mechanismy a prostředky k vykonávání její činnosti. A to je důkaz poklesu její autority.

Napětí ve vztazích Sever–Jih

Zatímco napětí Západ–Východ, které dominovalo mezinárodnímu systému od konce druhé světové války, zmizelo, zůstává zde jedno mnohem starší napětí, které zřejmě bude hlavním problémem mezinárodních vztahů dlouhou dobu.

Hlavní příčinou růstu napětí ve vztazích Sever–Jih zůstává v podstatě stejný problém, a to nerovnoměrnost v rozvoji. Globální politická ekonomie se totiž stále ještě vyznačuje existencí neodstranitelných problémů, jako je nerovnoměrné rozdělení blahobytu, sociál-

ního a politického zabezpečení mezi světovou populací, a nerovnoměrným hospodářským růstem a rozvojem. Prozatím nic z toho, co je možné vyvodit z rozvíjejícího se nového mezinárodního systému, ani zdaleka nenaznačuje, že tyto problémy a jejich příčiny budou v blízké budoucnosti odstraněny, ale naopak. Propast mezi majetnými a nemajetnými obyvateli naší planety se bude dále prohlubovat a rozšiřovat. K tomu je nutné dodat, že se tento rozdíl nevztahuje jen na necelé dvě desítky zemí světa (v subsaharské Africe), ale že poměrně rychlým tempem postihuje více než sto států, stejně jako některé oblasti v srdci centra, kde se šíří tzv. *kultura chudoby* („silné“ ekonomiky Latinské Ameriky, velké městské aglomerace USA).⁸

Existují dva způsoby, jak „změřit“ proces zhoršujících se hospodářských vztahů mezi Severem a Jihem. V prvním případě můžeme zjistit, která strana roste rychleji, a tím i zda-li se propast mezi Severem a Jihem rozšiřuje, anebo naopak zužuje. Ve druhém případě můžeme zjistit pohyb finančních prostředků mezi nimi. V letech 1985–1992 Jih zaplatil okolo 280 mld. \$ za dluhovou službu svým věřitelům ze Severu, tedy více, než kolik dostal ve formě nových soukromých půjček nebo vládní pomoci.⁹ Otázka nerovnoměrného rozvoje již dlouhá léta vyvolává vášnivou diskuzi, týkající se podmínek obchodu a poskytování rozvojové pomoci. Přitom jde o hledání odpovědi na následující otázky: Je Jih v nevyhodě vůči Severu z hlediska cen surovin a hotových výrobků? Za jakým podmínkem je poskytována rozvojová pomoc a je jí dostatek?

To jsou jen některé z problémů, kterých se nový mezinárodní systém nemůže jen tak zbavit, protože jejich příčiny zůstávají v tomto prostředí nezávislé na změnách, které svět prožívá od počátku 90. let. Po pravdě řečeno, tyto změny a z nich vyplývající nové podmínky zhoršují postavení Jihu v mezinárodním systému a polarizují a komplikují jeho vztah se Severem. Proč je tomu tak?

1) Konec studené války znamenal konec těch politických a hospodářských prostředků, které mohly země Jihu využívat při vyrovnávání svého postavení v mezinárodním systému. Zánikem komunistického bloku zmizel politický prostor, v němž mohl *třetí svět* opeřovat a zároveň ovlivňovat mezinárodní vztahy v posledních čtyřiceti letech.¹⁰ Dnes neexistuje politická rivalita ve středu mezinárodního systému, kterou by mohl třetí svět (Jih) využít ve svůj prospěch tak, že by stál na té či oné straně.

2) Nová situace znamená postupný pokles strategického významu Jihu – jako vojenské či špionážní základny –, protože nový mezinárodní systém nespočívá na soupeření dvou rozdílných ideologií a nepotřebuje podobné strategické mechanismy. Výhody ideologické orientace nebudou existovat, jelikož v podstatě neexistuje možnost volby a alternativy. Tuto skutečnost zjistilo např. irácké vedení během konfliktu v Perském zálivu, kdy pochopilo, že nemá cenu vzdorovat centru, neboť takový pokus přijde velmi drah a není, na koho se obrátit s žádostí o politickou a materiální pomoc či podporu.

3) Hospodářský a technologický význam tradičně jižních surovin ve světovém obchodě bude klesat i proto, že jsou dnes volně přístupné dosud „zakázané“ zdroje na území bývalého Sovětského svazu. Ten, ačkoli jako poražená strana není ani okupován, ani se nepodrobuje „násilné“ ekonomické a politické restrukturalizaci, nemá jinou možnost, než provést vlastní transformaci především tím, že otevře své impérium mezinárodnímu trhu.

4) Pokračující technologické trendy v podstatě snižují závislost na klasických surovinách, jejichž ceny neustále klesají ve srovnání s hotovými produkty. Dnešní ekologická ostražitost veřejnosti Severu a nové technologické trendy vyžadují materiálně méně náročný průmysl a produkty, což snižuje dovoz klasických surovin. Dobrým příkladem je měď, jejíž význam v průmyslu se snížil díky technologickému rozvoji.

5) Významným faktorem je prodlužující se hospodářská recese na Západě, která ztěžuje celkové podmínky obchodování Sever–Jih a poskytování hospodářské pomoci.

Rozvoj kapitalismu v závěru našeho století sice zvýšil počet zemí schopných poskytovat hospodářskou pomoc Jihu, avšak pozorná analýza sociálně-ekonomických dat OSN, Světové banky, Mezinárodního měnového fondu a dalších zdrojů ukazuje na odstrašující trendy v globální ekonomice a rozdíly mezi bohatými a chudými státy světa. V 80. letech

dosahoval průměrný meziroční přírůstek HNP na jednoho obyvatele 2,3 % na Severu a pouze 1 % na Jihu (v subsaharské Africe – 1,2 %).¹¹

Pokud se týká samotných regionů hospodářského rozvoje, dobrým příkladem kladného vlivu centra na periferii je Japonsko, které jako hospodářská velmoc napomáhá k rychlejší industrializaci východní Asie. Bezpochyby i Čína se svým dvojciferným hospodářským růstem, což bylo před několika desetiletími nepředstavitelné, je na začátku vzestupné cesty, která ji přiřčení ke skupině nově industrializovaných ekonomik (Newly Industrialised Economies).¹² Není daleko doba, kdy bude hrát mnohem aktivnější globální roli než dosud, roli připomínající období let 1950–1960, kdy působila svou ideologií. Dnes však bude mít k dispozici i ekonomickou sílu.¹³ Je docela možné, že se tato část světa, jejíž ekonomická výkonnost se stále zvyšuje, stane významným přispěvatelem hospodářské pomoci, kterou bude Jih potřebovat.¹⁴

Konec studené války kvalitativně ovlivnil vztahy Sever–Jih z hlediska bipolárního uspořádání mocenských vztahů vzhledem k „zakonzervovaným“ problémům působícím jako zdroje napětí, které by mohly zkomplikovat ovzduší mezinárodního systému. Jaké jsou to problémy?

1) Problém politické suverenity

Dnes existují zjevné doklady o tom, že principy suverenity a rovnoprávnosti států, které dominovaly mezinárodním vztahům od konce druhé světové války, jsou pod silným tlakem politického zpochybnění.

Období studené války lze charakterizovat jako období dekolonizace a z toho může analogicky vyplývat, že konec studené války znamená i konec dekolonizačního procesu. Během studené války se stal princip suverenity nástrojem politických cílů, které vedly k rozpadu koloniálního impéria ve třetím světě. Státy, které byly úplně nebo částečně závislé, se staly suverénními členy nové světové organizace (OSN) jako politicky samostatné a legální subjekty a rovnoprávní partneři svých bývalých kolonizátorů. To byl velmi důležitý, historicky významný okamžik z hlediska utváření mezinárodních vztahů.

Před druhou světovou válkou připouštěly standardní normy mezinárodních vztahů politickou a sociální nerovnost mezi státy, a to zcela legálně. Některé země byly koloniemi či protektoráty apod. a další zase koloniálními mocnostmi. To znamená, že tehdejší mezinárodní systém připouštěl různé stupně rovnosti. Evropané tuto situaci označovali jako „standard of civilization“.¹⁵ Zdá se, že se tato myšlenka určování civilizačních standardů vrací zpět, aby ještě jednou zaujala významné postavení ve vztahu Sever–Jih.

Přestože národní státy stále zůstávají nejlivnějšími subjekty světové politické scény, lze vystopovat trendy poukazující na skutečnost, že se hlavní konflikty globální politiky odehrávají mezi národy a skupinami odlišných civilizací.¹⁶ Dnes, stejně jako před sto lety souvisejí ústřední problémy sváru se schopností či neschopností samosprávy, takže se objevuje zásadní otázka: Jsou státy, v tomto případě na Jihu, schopné samovlády? Jednoznačná odpověď je „NE“. Další otázky se týkají uplatnění určitých standardů lidských práv, systémů demokracie a hospodaření. Tyto a jiné podpurné požadavky, které se stávají familiárními litanii ve vztahu Sever–Jih, lze vysvětlit jako opětovné potvrzení toho, co se označovalo jako „standard of civilization“.

Ve světě a v mezinárodním systému existuje dnes řada nerovných multilaterálních úmluv – paktů o nerozšiřování některých druhů zbraní a vojenské technologie, úmluv o dodržování různých standardů ochrany životního prostředí a ekologických zákonů. Existují nové formy poručení a další vznikají, i když je tak nikdo nenazývá. Dohody mezi Západem (především USA) a „středovými“ šejcháty v Perském zálivu nemohou připomínat nic jiného než protektorátní vztah. Tamní muslimská elita má mnohem více společných zájmů se Západem, který zaručuje její ochranu, aniž by se zajímal o mínění tamějších obyvatel, než s vlastní populací. Za tuto ochranu mu vycházejí „suverénní“ šejcháty vsítit při prodeji ropy, při koupi velkého množství zbrojního arzenálu a při využití svých infrastruktur pro jeho geostrategické potřeby.

Na druhé straně jiné země jsou na pokraji kolapsu, nebo již pro ně myšlenka samosprá-

vy má jiné pojetí (např. Somálsko, Rwanda, Haiti, Zair, některé středoamerické země, Kambodža). Nebezpečí násilné dezintegrace je přítomné na území bývalého Sovětského svazu, v zemích jihoafrického regionu, v Etiopii, v Súdánu atd. Je to jasně se rýsující politický vývoj v mezinárodním systému, jehož význam poroste a bude možná vyžadovat vytvoření nových systémů „mandátních“ států apod., což není de facto nic jiného než proces rekolonizace. To jsou ovšem velmi radikální změny vzhledem k tomu, co dosud existovalo v mezinárodním systému po druhé světové válce, a proto k řešení těchto problémů nejsou k dispozici dostatečně fundované odpovědi, což by mohlo mít dalekosáhlé důsledky pro vztah Sever–Jih.

2) *Problém migrace*

Postbipolární vývoj v západních zemích se vyznačuje prudkým nárůstem politické citlivosti k problémům migrace. Stala se z ní výbušná politická otázka domácích i regionálních politických soubojů, která znevažuje základní demokratické principy svobody jednotlivce, volného pohybu a možnosti podnikání. Díky rétorice, která ji doprovází, se posiluje postavení nedávno ještě marginálních ultrapravicových a neofašistických sil v západních zemích. Podle deníku *Le Monde* musejí nyní západoevropské demokracie akceptovat realitu, kdy jedna pětina voličů odmítá toleranci a otevřenost.¹⁷

Zatím západní Evropu ohrožuje migrace spíše východní než jižní provenience. To však nic nemění na skutečnosti, že zdroj migračního nebezpečí je významově důležitější než aktuální migrace a pocit „Západu být zaplavován“ – ať už ospravedlnitelný, či nikoli – masami lidí „odněkud“. Alespoň pro politiky se tato záležitost v některých zemích stala účinnou zbraní politické agitace, vedoucí k získávání podpory 20–25 % voličů.¹⁸ Etablované politické síly, chtějí-li se udržet u moci, musejí proto uplatňovat tvrdou protimigrační linii.¹⁹ *Dnes mnohem více než před pádem berlínské zdi ovládá západní Evropu politicky živá mentalita obléhání, která bude hrát významnou roli ve vztazích Sever–Jih a bude tyto vztahy a jejich vývoj zásadně ovlivňovat na počátku příštího tisíciletí.*

Nelze opomenout, že se pod tíhou hospodářského tlaku rozpadají dosud dobře fungující migrační vztahy mezi Severem a Jihem, které v určitých případech byly definovány i mezistátními dohodami. Zhroucení tohoto systému znamená i jeho nahrazení jakousi „privatizací“ této činnosti, při níž fungují různé formy zločineckých organizací. Dnešní migrační trasy vedou už z indického subkontinentu přes území bývalého SSSR a pobaltské státy ke skandinávským břehům, kde jsou ponechány napospas vlastnímu osudu desítky i stovky lidí poté, kdy vyprázdní své kapsy zaplacením zprostředkovatelským bandám. Každý rok zahynou stovky lidí při riskantním překročení úzkého pásu mezi Afrikou a východním cípem Evropy, Gibraltarem. Je to problém (ne-li dnešní, tak rozhodně velmi blízký), jehož politický a sociální dopad bude nedozírný.

3) *Problém intervence*

Nejsložitější je určit, kdy obyvatelé nějakého státu přijímají intervenci a kdy nikoli. Ani není zřejmé, zda vývoj vztahu centrum–periferie v mezinárodním systému bude více intervenční, nebo méně intervenční, než tomu bylo v období studené války. Argumenty lze nalézt pro zdůvodnění obou tendencí, aniž by se přitom jednalo o čistou spekulaci.

Ve prospěch více intervenčního trendu mluví skutečnost, že centrum bude místem koncentrace neúměrně velkého množství moci, což mu umožní vynucovat si vlastní požadavky a normy ideologického, politického a hospodářského charakteru vzhledem k periferii. Může bez významného odporu propagovat i vnucovat vlastní standardy společenských a civilizačních hodnot. Ve své knize *Faith and Credit* S. George a F. Sabelli píše, že Světová banka je dnes v rozvojovém světě nevlivnější a nejsilnější finanční institucí, která kontroluje hospodářství jednotlivých zemí, jejich sociální politiku a v důsledku toho i životy milionů lidí.²⁰ *Vliv této instituce překračuje meze finančních a hospodářských zájmů podobné organizace vzhledem k její ohromné velikosti, vlivu a zásadní politické a sociální váze.*

Světová banka a Mezinárodní měnový fond vystupují jako všemocné ekonomické instituce, které aplikují jedinou zásadu a neotřesitelnou víru v „posvátnost“ volného trhu.²¹ A tuto víru nemilosrdně vnucují zemím, které s nimi mají co do činění.

Taková intervenční moc je prakticky neomezená a záleží pouze na centru, zda prostřednictvím těchto institucí použije opce nebo motivace intervenovat z důvodů globálních zájmů či pro prosazení západních hodnot (např. v souvislosti s dodržováním lidských práv, s ochranou životního prostředí nebo s propagováním tržních vztahů).

Nezodpovězenou zůstává důležitá otázka proliferace jaderných a dalších druhů strategických zbraní, včetně chemických, biologických a taktických útočných zbraní a jejich nosičů. Tato otázka souvisí s mezinárodními implikacemi intervence, jež bude výrazně ovlivňovat vztahy Sever–Jih v blízké budoucnosti. Vyřešení uvedené otázky je velmi složité proto, že v této oblasti zatím vládne silné pokrytectví, neboť většina západních zbrojařských koncernů na tomto projektu vydělala značné peníze právě vývozem zbraňových technologií do všech koutů světa.

Na druhé straně veřejnost na Západě (a nejen ona) je velmi citlivá k otázkám rozšiřování jaderných zbraní, a to více než tomu bylo v období studené války. Příčinou toho je spojování vlastní bezpečnosti s hrůzou rozšiřování zbraní masové destrukce v „nevyzpytatelném“ prostředí Jihu, odkud se stále častěji ozývají hlasy odporující zájmům Západu. Operace Pouštní bouře byla z vojenského pohledu zaměřena pouze na likvidaci vojenské kapacity Iráku. KLDLR odmítá zpřístupnit své jaderné zařízení mezinárodní inspekci, i když je vázána mezinárodní Smlouvou o nešíření jaderných zbraní. Podmiňuje to určitými ekonomickými ústupky. Přesto, že vnucená inspekce je v zásadě projevem nerovnosti vztahu mezi centrem a periferií, je to přijatelná myšlenka, protože jaderné katastrofy ohrožují celé lidstvo. Avšak zůstává otázkou, zda-li zbytek světa bude s tímto postupem Západu vůči „neposlušným“ státům vždy souhlasit, nebo zda bude vyžadovat respektování suverenity pro všechny stejně. Složitější bude kontrola v případě Indie a Pákistánu, které na rozdíl od Iráku a KLDLR dosud nepodepsaly zmíněnou smlouvu. Z hlediska mezinárodní legislativy jim nic nebrání v získání jaderných zbraní.

Důvodů, proč se vývoj vztahů Sever–Jih nebude ubírat intervenčním směrem, je také celá řada:

- nový mezinárodní systém může být ovlivněn vysokou mírou indiference na straně Severu a odmítáním vlastní aktivní participace na řešení sociálně-ekonomických problémů Jihu, jejichž počet stále roste;

- ztrátou strategické motivace Severu některé z hlavních intervenčních důvodů ideologické a vojenské rivality jednoduše zmizely z mezinárodní politické scény, nebo ztratily svůj význam;

- vzrůstá obava z vměšování do vzdálených, nic neříkajících občanských válek, které se odehrávají v cizích zemích.²²

Pro intervenci je nutné mít předem jasný politický program způsobu rekonstrukce konfliktem narušené země, dále jistou záruku spolupráce všech zúčastněných a možnost kontroly případného vměšování se do vývoje vnějších sil. Problémy intervence a její dlouhodobé důsledky lze dobře dokumentovat na střetnutí Západu s Irákem v Perském zálivu v roce 1991. Po skončení operace nebyl zájem zbavit Irák vlastní samosprávy ani odstranit Saddáma Husajna. Přestože byl Saddámův režim zbaven kontroly nad částí svého území, hlavně na severu, kde žijí Kurdové, okupace neohrozila jeho celistvost. To by nebylo pravděpodobně přijatelné ani pro některé arabské spojence Západu (Egypt) a znamenalo by to změnu vojensko-strategické rovnováhy na celém Středním a Blízkém východě, což by pak nemuselo být prospěšné pro Západ. Takový krok by téměř jistě zpochybnil mezinárodní legitimitu celé operace, která umožňovala především (a v poválečném období vůbec poprvé) dosažení jednomyslnosti rozhodnutí v Radě bezpečnosti OSN.²³ Zda-li taková shoda názorů mezi hlavními mocnostmi bude pokračovat, ukáže čas, ale trendy naznačují, že s přibývajícím časem bude dosahování podobné jednomyslnosti velmi obtížné.

Pokud se týká mezinárodní spolupráce, především je nutné připomenout operaci IFOR v Bosně. Přestože nelze ještě nyní definitivně říci, jak celá operace dopadne, je skutečností, že tato intervence nezastavila ani etnické čistky, ani exodus populace, ani antipatii mezi Srby, Chorvaty a muslimy. Je zde mnoho nezodpovězených otázek. OSN v tomto případě

propůjčila svou kompetenci zasahování do lokálního konfliktu regionálnímu vojenskému paktu. Je to však správné? Jaké to může mít důsledky do budoucnosti? Není IFOR „legalizací“ etnické čistky na straně jedné a „zákazem“ práva na domov na straně druhé? To jsou jen některé z otázek, jejichž odpovědi byly „znetvořeny“ přinejmenším především těmi, kteří tvrdí, že v Bosně jde právě o morální imperativ. Pokud nic jiného, pak alespoň to je rozpačitou reakcí, jelikož násilí tohoto druhu i rozsahu lze potkat dnes téměř v každém koutě světa a nemusíme o tom vůbec přemýšlet.

Perspektivy vztahů Sever–Jih

Perspektivy vztahů Sever–Jih úzce souvisejí s tím, jak se bude politická praxe Severu vyvíjet – intervenčně či izolacionisticky. Dalším důležitým faktorem je, zda-li zůstane centrum koherentní, a pokud ano, do jaké míry. Zůstane centrum relativně integrovaným blokem států s relativně integrovanou ekonomikou, nebo se rozpadne? Bude tento pohyb směřovat k světovým regionálním blokům, kde mezinárodní politická ekonomie bude více koncentrována regionálně než globálně, jak tomu je nyní?

Situace je taková, že v mezinárodním systému najdeme síly působící v obou směrech, a proto je výsledek velmi nejasný. Alespoň převládající trend lze dedukovat z vývoje uvnitř GATT, od ledna 1995 Světové obchodní organizace (World Trade Organization – WTO). Z tohoto hlediska lze usuzovat, že Západ jako celek bude méně koherentní. Je to, jako by se vracel duch Lenina vykonat svou pomstu na „kapitalistickém zlořádu“. Ten totiž argumentoval, že kapitalismus díky své inherentní kompetitivní dynamice povede dříve či později hlavní mocnosti světa k rozdělování světového trhu do té míry, že se dostanou do vzájemných sporů i válečných střetů. Lze říci, že jedním z důvodů probíhající fragmentace je konec studené války, nebo ztráta společného nepřítele v podobě sovětského impéria, který donedávna působil jako strašák, proti němuž se sjednocovala západní kapitalistická mezinárodní ekonomie.

Celou situaci zhoršuje i dlouhodobá hospodářská recese a rostoucí vnitřní zadluženost, které způsobují ekonomickou inflexibilitu a bezmocnost, a dále vysoká nezaměstnanost.

Pokud se týká bezpečnostních problémů (vlastních, regionálních či globálních), existují mezi západními státy i odlišné přístupy. Diskutuje se o tom, kdo a kolik musí platit a proč. Jsou rozdíly mezi evropským a severoamerickým pohledem? Odlišné jsou zájmy a přednosti Japonska a nově industrializovaných východoasijských zemí. Pokud není dosaženo konsenzu, pak nejsou přijata potřebná opatření buď vůbec, nebo nedokonalým způsobem, a proto jsou výsledky kontroverzní. Takový trend samozřejmě zvyšuje proces fragmentace centra a posiluje blokové/regionální uspořádání Severu.

Na druhé straně soudržnost Severu podporuje silná ekonomická interdependence, která je umocněna činností institucionalizovaných a vzájemně propojených mechanismů. Existuje zde ideologický konsenzus v tom, co je z politického i ekonomického hlediska správné a co nikoli. Mohou sice existovat rozdíly ve stupni významnosti, avšak všichni členové „klubu“ operují uvnitř stejné *intelektuálně normativní struktury*.

Je skutečností, že soukromý kapitál prochází procesem internacionalizace nebo transnationalizace ve větší míře, než tomu bylo doposud. Ve 30. letech byl kapitál hlavně národní – německý, francouzský, americký atd. – , což umožňovalo vznik koaličního partnerství mezi národním kapitálem a národní politickou elitou. Nová situace však znamená, že kapitál v nové podobě nemusí preferovat národní a protekcionistické režimy v mezinárodní politické ekonomii, ale bude se snažit vytvářet stále otevřenější obchodní systémy, které jedině mohou zaručit jeho prosperitu.

Západní ekonomika závisí mj. i na stupni vlastní otevřenosti, která v průběhu let zaručovala její dosavadní prosperitu. Je závislá na možnosti obchodování a na míře kooperace v rozvoji nových technologií, aby inovační cyklus, který tvoří podstatu její úspěšnosti již řadu let, neustrnul. Dnes např. vývoj a výstavba supermoderních dopravních letadel vyžadují kooperaci multinárodního konsorcia z Evropy, USA a Japonska. Postbipolární éra za

krátkou dobu zaznamenala rostoucí spolupráci v oblasti vesmírného výzkumu mezi USA a západní Evropou. Důvodem je složitost problémů moderních vědních oborů, jejichž řešení vyžaduje kooperaci. Jinak jsou náklady velmi vysoké i pro takové bloky, jako jsou Evropská unie či Severní Amerika. Přesto lze však najít i určité obavy z možného opakování vývoje a událostí třicátých let. *Předzvěsti tohoto období se skutečně dnes hlásí. Úvaha, proč tehdy Západ selhal a stal se obětí rivality a hospodářského protekcionismu, které vedly ke druhé světové válce, je stále aktuální. I když dnes tato myšlenka nemusí být přesvědčivá v tom smyslu, že se hodně věcí od té doby v mezinárodním systému změnilo, nic nám neřekne o tom, jak by mohl vypadat protekcionismus a merkantilismus 90. let.*²⁴

Třicátá léta byla opravdu jiná; dnes existuje mezi mocnostmi silný imperativ vyhybat se válkám, je mezi nimi stále značná politická a vojenská rovnováha, nejsou zde oslabená impéria přivolávající útok nových expanzionistů k převzetí jejich teritoria, již neexistuje klasická imperialistická ambice. Jedním z nejvýznamnějších zlomů v dialogu Sever–Jih v minulých desetiletích byla skutečnost, že Západ byl přesvědčen – částečně na základě vlastních tezí a částečně z politického odhodlání Jihu – o tom, že imperialismus není tou nejsprávnější politikou v mezinárodním systému. Proto také i přes určité tendence chybí k realizaci podobné politiky všeobecný konsenzus i vůle.

Konečně lze říci, že na Západě neexistuje dominantní postavení národního kapitálu, což vylučuje vznik národní koalice vedoucí k fašistické válce, tak jako ve 30. letech.

Ani případný neúspěch Světové obchodní organizace, ani eventuální vítězství sil fragmentace nemusí znamenat válku. Vývoj mezinárodního systému bude pokračovat posilováním regionálních bloků, dvou, možná tří skupin. Jednou z těchto skupin může být Evropská unie, druhou Severní Amerika spolu s Mexikem a s dalšími zeměmi jižní části amerického kontinentu. Třetí možný kandidát – východní Asie – je přes své nesporné vynikající hospodářské úspěchy oslaben z hlediska regionální politické organizovanosti. V tomto regionu je stále mnoho nepřátelství mezi jednotlivými státy, které zvyšuje rizika vojenské a ideologické rivality. Hospodářská rivalita může vznikat i v širší Evropě, kde bude hrát významnou roli Německo a Rusko.

Na závěr několik slov o tom, jak mohou tyto možné vývojové tendence v centru – koherence nebo fragmentace – ovlivnit perspektivy ve vztazích Sever–Jih. Z perspektivy Jihu, myslím, se na to nejlépe odpoví otázkou: Co je lepší, stát se periferií globálního centra, nebo periferií regionálního bloku? První varianta vytváří takové podmínky, v nichž bude mezi státy Jihu narůstat soutěžení o zdroje pomoci a stále více se omezující trhy Severu. Tady se rýsuje i možnost být jednoduše ignorován ve velkém globálním prostředí.

Druhá varianta přináší v tomto směru určité výhody, protože umožňuje úzké napojení na industrializované jádro relativně menšího, a tím sdruženějšího bloku, což poskytuje větší naděje na pozornosti, na lepší koordinaci hospodářské pomoci a na rozvoj vztahů. Jih (nebo přesněji řečeno jeho část) se v tomto případě stává součástí konkrétního regionálního bloku, který sám sebe chápe jako rozvíjející se jednotku. To znamená, že fragmentační trend může vylepšovat podmínky v periferii tím, že vytváří lepší vazby na konkrétní blok, s nímž bude spojován.

Ovšem většina z toho, co zde bylo řečeno, bude záviset na tom, zda-li bude pokračovat hospodářská recese v nejrozvinutějších zemích světa, nebo zda nastane období růstu. Ekonomické výhledy a prognózy jsou bohužel rozporuplné. Některé tvrdí, že nejlepší cestou ze současné recese je proces fragmentace a posílení blokového uspořádání světové politické ekonomie, tzn. zvýšení protekcionismu, zpomalení procesu ekonomického liberalismu. Jiné výhledy (mj. i odkazující na rok 1930) argumentují tím, že tato volba je špatná a že každé upevňování blokového uspořádání bude jediné zhoršovat a prohlubovat probíhající hospodářskou recesi. Jak bude vývoj vypadat, skutečnost, zda bude na Západě pokračovat recese, nebo zda ekonomika začne růst, bude jedním z nevýznamnějších faktorů podmiňujících míru napětí a perspektivy ve vztazích Sever–Jih v příštích desetiletích.

¹ Halliday, F.: The End of the Cold War and International Relations: Some Analytic and Theoretical Conclusions. In: *International Relations Theory Today*. Pennsylvania State University Press, 1995.

² Druhý svět (Second World) – termín označující jeden ze tří hlavních světů z hlediska stupně rozvoje a globálního zobečnění hospodářských procesů, tj. komunistický blok.

³ K modelu ideologicky rozděleného mezinárodního systému mezi státy (tvořícími bezpečné a prosperující CENTRUM, které se identifikují společnou ideologií (liberálním kapitalismem), a nestabilní a ideologicky divergentní PERIFERII viz Buzan, B.: *New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century*. *International Affairs*, 67/1991, s. 471–452. Viz též Goldgeir, J. M., McPaul, M.: *A tale of two worlds – Core and Periphery – in the Post-Cold War Era*. *Int. Organization*, 46/1992, s. 467–491. Cit. dle Booth, K., Smith, S.: *International Relations Theory Today*. Pennsylvania State University Press, 1995.

⁴ Viz Ghali, B. B.: *Supplement to an Agenda for Peace*. Position Paper of the SG on the Occasion of the 50th Anniversary of the UN. Cit. dle Goodby, J. E.: *Regional Conflicts. The Challenge to US-Russian Cooperation*. SIPRI 1995.

⁵ Viz Picco, G.: *The UN and the Use of Force*. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 5, Sept./Oct. 1994.

⁶ Viz Charta OSN. Kapitola XV., čl. 99.

⁷ Viz Picco, G.: cit. stať.

⁸ Vzpouza v Los Angeles (29. 4. – 4. 5. 1992), která zasáhla i další velkoměsta USA, byla mj. i důsledkem sociální frustrace a ekonomické marginalizace, kde převládají černošské a hispánské komunity, které žijí izolovaně ve vnitroměstských ghettech. Tehdy spontánní vzpoury byly vůbec největší svým rozsahem a dopadem od poloviny 60. let, kdy vyvrcholil boj Afroameričanů za občanská práva. Termín kultura chudoby (culture of poverty) je převzat z staťi Kause, M.: *Yes something will work*. *Work*. *Newsweek*, May 18, 1992.

⁹ Viz Broad, R., Cavanagh, J.: *Don't Neglect the Impoverished South*. *Foreign Policy*, No. 101, Winter 1995/1996.

¹⁰ Termín třetí svět (Third World, Tiers Monde) je používán pro označení těch států Afriky, Asie a Latinské Ameriky, které se nepřipojily ani k západnímu (první svět), ani k východnímu (druhý svět – viz pozn. 2) bloku. Tento termín v 70. letech získal hospodářskou konotaci a označoval asi 120 zemí světa, které byly méně rozvinuté (underdeveloped) ve srovnání s industrializovaným kapitalistickým a komunistickým světem. Jsou to země nejchudší (měřeno podle příjmu na jednoho obyvatele), soustředěné v Africe, v Asii a v Latinské Americe. (Viz *The Hutchinson Encyclopedic Dictionary*. New 2nd edition. Oxford University Press, 1994.) Termín třetí svět, vztahující se k tiermondismu, byl vymyšlen na počátku studené války v 50. letech k označení zemí, které se nevázaly k hlavním mocenským blokům. (Viz Buchanan, K.: *Dictionary of Human Geography*. Penguin Books Ltd.)

¹¹ Viz Broad, R., Cavanagh, J.: cit. dílo.

¹² K nově industrializovaným zemím řadíme Singapur, Tchaj-van, Korejskou republiku a Malajsii. (Viz Kennedy, P.: *Preparing for the 21st. Century*. First Vintage Book Edit, 1994.)

¹³ V této souvislosti je třeba připomenout, že Čína podpořila v Radě bezpečnosti OSN Kubu (opuštěnou již zaniklou světovskou mocí) při letošní únorové krizi, vyvolané sestřelením dvou civilních letadel kubánské emigrace v USA, pomáhající utečencům z ostrovního státu.

¹⁴ Podle zprávy OECD oficiální rozvojová pomoc (ODA) USA pro Afriku poklesla z 10,15 mld. \$ v roce 1993 na 9,8 mld. \$ v roce 1994, ale Japonsko zvýšilo svou pomoc rozvojovým zemím z 11,26 mld. \$ na 13,24 mld. \$ ve stejném období. Viz *Japan set to be largest donor to Africa*. *Africa Recovery*, Vol. 9, No. 2, August 1995, s. 13.

¹⁵ Viz např. Davidson, B.: *Which Way Africa? The Search for a New Society*. Penguin African Library 1964, s. 33–46.

¹⁶ Viz Huntington, S.: *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 3, Summer 1993, s. 22–49. Viz též Huntington, S.: *If Not Civilization What?* *Foreign Affairs*, Vol. 72, No. 5, Nov./Dec. 1993, s. 186–194.

¹⁷ Viz *The Economist*, Oct. 15th, 1994

¹⁸ V celostátních volbách získaly pravicové strany následující poměr hlasů: Francie – National Front 12,4 % (v roce 1993), Itálie – MSI/National Alliance 13,5 % (v roce 1994), Rakousko – Freedom Party 22,6 % (v roce 1994). Viz *The Economist*, Oct. 15th, 1994.

¹⁹ Nové azylové zákony v Německu a ve Velké Británii.

²⁰ Viz George, S., Sabelli, F.: *Faith and Credit. The World Bank's Secular Empire*. Harmondsworth, Penguin Books 1994, s. 282. Cit. dle recenze W. Harcourta in *Development*, J. of the Society for Int. Development, 2/1995, s. 64–65.

²¹ Viz Krugman, P.: *Dutch Tulips and Emerging Markets*. *Foreign Affairs*, Vol. 74, No. 4, July/August 1995.

²² Např. Jugoslávci, ačkoli bytostně souvisí s evropským kontinentem, se v průběhu let 1991–1994 potýkala s vážnými problémy nedostatku mezinárodní účasti potřebné pro vyřešení interetnického konfliktu. Rada bezpečnosti OSN se rozhodla stáhnout z Rwandy své mírové sbory v dubnu 1993 a přitom veškeré iniciativy o hrozcím nebezpečí v této malé africké zemi. Skupince banditů ozbrojených automatickými ručními zbraněmi se podařilo „diskvalifikovat“ jednu z největších operací OSN v její historii v pouštním Somálsku.

²³ Viz Goodby, J. E.: *Regional Conflicts. The Challenge to US-Russian Cooperation*. Oxford University Press, SIPRI 1995.

²⁴ Viz Buzan, B.: *Tensions and Prospects in North-South Relations*. *LECIA bulletin*, Vol. 3, No. 1, March 1995.